

UDC 82-1.512.162

DOI: 10.34671/SCH.SVB.2020.0404.0008

XVIII ƏSR AZƏRBAYCAN ŞAİRİ NƏŞ'Ə TƏBRİZİ VƏ ONUN TÜRKDİLLİ ƏDƏBİ İRSİ

© 2020

ORCID: 0000-0002-0211-8825

Kərimov Paşa, filologiya üzrə elmlər doktoru

Əlyazmalar İnstitutu, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

(AZ1001, Azərbaycan Respublikası, Bakı ş., İstiqlaliyyət küç., 30, e-mail: Pasha_kerimov@list.ru)

Xülasə. XVII əsrin sonları–XVIII əsrdə yaşamış Azərbaycan şairi və alimi Əbdürrəzzaq Nəş'ə Təbrizi yaradıcılığında Saib Təbrizin davamçısı, “hind üslubu”nun nümayəndəsi olmuşdur. Qaraqoyunlu hökmdarı Cahanşah Həqiqinin nəslindən olan şair dövrünün bir sıra elm sahələrini, xüsusilə də riyaziyyatı mükəmməl bilməsi ilə tanınırdı. XVIII–XIX əsrin təzkiyələrində Nəş'ə Təbrizi zamanəsinin görkəmli şəxsiyyətlərindən biri kimi yad edilmişdir. Təbriz şəhərində doğulub boya-başa çatmış, sonra İsfahana köçərək orada təhsilini davam etdirmiş şair Əfşarlar imperatorluğunun banisi Nadir şah Əfşarın (1688–1747) saray şairi olmuş, bir sıra səfərlərində onu müşayiət etmişdir. Onun bir sıra qəsidələri Nadir şahın göstərişi ilə, müəyyən tarixi hadisələr münasibəti ilə yazılmışdır. Lütfəli bəy Azər, Məhəmməd Kazım Mərvî, Məhəmmədəli Həzin, Səlim Behupali, Mirzə Mahmud Qacar, Şəmsəddin Sami, Dehuda, Ağa Bozorg Tehrani, Gülçinə-Məani kimi müəlliflər Nəş'ənin həyat və yaradıcılığı barədə fikir söyləsələr də, onun anadilli yaradıcılığı barədə məlumat verməmişlər. Şairin divanının İstanbul Topqapı Sarayı Muzeyində saxlanan əlyazması onun poetik irsi, xüsusilə də anadilli yaradıcılığı barədə fikir söyləməyə imkan verir. 1763-cü ildə köçürülmüş bu divanın əvvəlində Nəş'ənin farsca şeirləri, axır hissəsində Azərbaycan türkcəsində 3 qəsidə, 6 qəzəli (128 beyt) vardır. Bu şeirlər yüksək bədii keyfiyyətlərinə, bir sıra tarixi hadisələrlə bağlı olduğuna, XVIII yüzillikdə Cənubi Azərbaycandakı anadilli poeziya barədə daha ətraflı fikir yürütmək imkan verdiyinə görə böyük maraq kəsb edir.

Açar sözlər: Nəş'ə Təbrizi, Nadir şah, tarix, ədəbiyyat, poeziya, qəzəl.

THE AZERBAIJANI POET OF THE XVIII CENTURY NESH'E TABRIZI AND HIS TURKISH-LANGUAGE LITERARY HERITAGE

© 2020

Kerimov Pasha, Doctor of Philology

Institute of Manuscripts of the National Academy of Sciences of Azerbaijan

(AZ1001, Azerbaijan Republic, Baku, Istiglalıyat str., 30, e-mail: Pasha_kerimov@list.ru)

Abstract. Abdurrazzak Nesh'e Tabrizi, an Azerbaijani poet and scientist who lived in the late 17th - early 18th centuries, was a follower of Saib Tabrizi and a representative of the «Indian style» in his work. The poet, a descendant of the ruler of Garagoyunlu Jahanshah Hakiki, was known for his excellent knowledge of a number of sciences, especially mathematics. In the commentaries of the 18th-19th centuries, Nesh'e is mentioned as one of the outstanding personalities of the Tabriz period. The poet was born and raised in Tabriz, moved to Isfahan and continued his education there. He was the palace poet of Nadir Shah Afshar (1688-1747), the founder of the Afshar empire, and accompanied him on many trips. A number of his poems were written at the direction of Nadir Shah on the occasion of certain historical events. Authors such as Lutfali bey Azer, Mohammad Kazim Marvi, Mahammadali Khazin, Salim Behupali, Mirza Mahmud Gajar, Shamsaddin Sami, Dehhuda, Aga Bozorg Tehrani, Gulchine-Maani commented on the life and work of Nesh', but did not consider his work in his native language ... The manuscript of the poet's sofa, kept in the Topgapi Palace Museum in Istanbul, allows us to comment on his poetic legacy, including in his native language. At the beginning of this divan, copied in 1763, there are Persian poems by Nesh'e, in the last part - 3 verses, 6 ghazals (128 verses) in the Azerbaijani-Turkic language. These poems are of great interest due to their high artistic qualities, their connection with a number of historical events, as well as the fact that they allow a broader examination and analysis of the poetry of South Azerbaijan in the 18th century in the native language.

Keywords: Nesh'a Tabrizi, Nadir Shah, history, literature, poetry, gazelles.

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ПОЭТ XVIII ВЕКА НЭШ'Э ТЕБРИЗИ И ЕГО ТЮРКОЯЗЫЧНОЕ ЛИТЕРАТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ

© 2020

Керимов Паша, доктор филологических наук

Институт рукописей Национальной Академии Наук Азербайджана

(AZ1001, Азербайджанская Республика, Баку, ул. Истигалият, 30, e-mail: Pasha_kerimov@list.ru)

Абстракт. Абдурраззак Нэш'э Тебризи, азербайджанский поэт и ученый, живший в конце XVII – начале XVIII веков, был последователем Саиба Тебризи и представителем «индийского стиля» в своем творчестве. Поэт, потомок правителя Гарагаюнулу Джаханшаха Хакики, был известен своими обширными знаниями в области многих наук, особенно математики. В комментариях XVIII–XIX веков Нэш'э упоминается как одна из выдающихся личностей Тебризского периода. Поэт родился и вырос в Тебризе, переехал в Исфахан и продолжил там свое образование. Он был дворцовым поэтом Надир-шаха Афшара (1688–1747), основателя империи Афшар, и сопровождал его во многих поездках. Ряд его стихов был написан по указанию Надир-шаха по случаю определенных исторических событий. Такие авторы, как Лутфали бек Азер, Мохаммад Казим Марви, Махаммадали Хазин, Салим Бехупали, Мирза Махмуд Гаджар, Шамсадин Сами, Деххуда, Ага Бозорг Тегерани, Гульчине-Маани изучали жизнь и деятельность Нэш'а, но не анализировали творчество на его родном языке. Рукопись дивана поэта, хранящаяся в музее дворца Топганы в Стамбуле, позволяет нам рассмотреть его поэтическое наследие, в том числе на его родном языке. В начале этого дивана, скопированного в 1763 году, находятся персидские стихотворения Нэш'э, в последней части – 3 стиха, 6 газелей (128 стихов) на азербайджанско-тюркском языке. Эти стихотворения представляют большой интерес благодаря своим высоким художественным достоинствам, их связи с рядом исторических событий, а также тому, что они позволяют более подробно рассмотреть и анализировать поэзию Южного Азербайджана в XVIII веке на родном языке.

Ключевые слова: Нэш'а Тебризи, Надир Шах, история, литература, поэзия, газели.

Giriş

XVIII əsrdə anadilli Azərbaycan poeziyası daha da

çığışın, dünyəvi münasibətlərin əksinə daha artıq
yer verməsi, şifahi xalq ədəbiyyatına yaxınlaşması, dilinin

sadələşməsi və bir sıra digər xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Təəssüf ki, bu əsrdə Şimali Azərbaycanda yaşayıb-yaratmış Nişat Şirvani, Ağa Məsih Şirvani, Şəkili Nəbi, Məhcür Şirvani, Molla Vəli Vidadi, Molla Pənah Vəqif və s. kimi görkəmli şairlərin əsərləri nəşr və tədqiq edilsə də, həmin dövrün çox az saylı Cənubi Azərbaycan şairi barədə məlumatımız vardır. Fikrimizcə, dünya kitabxanalarında saxlanan əlyazmalarımız üzə çıxarılarq araşdırıldıqca bu sahədəki boşluqları da doldurmaq mümkün olacaqdır. Bu yaxınlarda Tehranın Məclis Kitabxanasından əldə etdiyimiz əlyazma surətini araşdıraraq elmi mətbuatda XVIII əsrdə yaşamış Mir Fəttah Marağayi adlı şairimiz və onun anadilli əsərləri barədə məlumat vermişik.

Dövrün başqa Cənubi Azərbaycan şairi Nəş'ə Təbrizi İran ədəbiyyatşünaslığında tanınsa da, Şimali Azərbaycan tədqiqatçıları onun haqqında müəyyən məlumat versələr də, şairin anadilli əsərlərinin böyük əksəriyyəti diqqətdən kənarda qalmışdır. Bunun əsas səbəbi Nəş'ənin anadilli şeirlərinin əlyazma nüsxələrinin əlimizdə olmamasından ibarət idi. Şairin lirik şeirlər toplusu-divanının İstanbulun Topqarı Sarayı Muzeyində saxlanan əlyazması onun poetik irsi, xüsusilə də anadilli yaradıcılığı barədə fikir söyləməyə imkan verir.

Əsas hissə

XVII əsrin sonları-XVIII əsrdə yaşamış Azərbaycan şairi və alimi Əbdürrəzzaq Nəş'ə Təbrizi yaradıcılığında Saib Təbrizin davamçısı, "hind üslubu"nun nümayəndəsi olmuşdur. Təsədüfi deyildir ki, o, farsca şeirlərindən birində "Peyrəvi kon, Nəş'ə, Saibra dər ayine-soxən" ("Nəş'ə, sözdə Saibin ardınca get") demişdir. Məlum olduğu kimi, XVI əsrin ikinci yarısı-XVII əsrin əvvəllərində farsdilli poeziyada poetik üslubun dəyişməsi prosesi gedirdi. "Hind üslubu" ("səbki-hindi") adlanan üslub öncə İranda, sonra Hindistan, Əfqanıstan, Orta Asiya və Türkiyədə yayılmağa başladı. Ürfi Şirazi, Nəziri Nişapuri, Zühuri Turşizi, Talib Amuli, Kəlim Kaşani kimi şairlərin yaradıcılığında inkişaf edən bu üslub böyük Azərbaycan şairi Saib Təbrizin əsərlərində kamillik səviyyəsinə çatmışdır.

Savadlı şəhər təbəqələri mühitində yeni ideya-bədii istiqamətlərin nəticəsi olan bu üslubda yazan şairlər qəzəlin mövzu dairəsini elə genişləndirmişdilər ki, bu janr bir çox cəhətləri ilə artıq əsrlərdən bəri müəyyən edilmiş normalara uyğun gəlmirdi. Qəzəl mürəkkəb fəlsəfi, ictimai, əxlaqi, hətta məişət məsələlərini əks etdirirdi.

Tədqiqatçılar göstərir ki, yaradıcılığında fəlsəfi, sosial, didaktik fikirlərin üstün yer tutduğu bu şairlər (xüsusilə Saib Təbrizi) poeziyaya yeni ideya, motiv və obrazlar gətirmişlər. Hər cür məhdudiyyətə, təəssüb və fanatizmə yad olan "hind üslubu" nümayəndələrinin dünyagörüşlərində həmin dövrdə bəziləri üçün qərribə görünən bilən genişlik, universallıq müşahidə edilirdi ki, bunu onların özləri "vos'əte-məşrəb" ("xarakter genişliyi") adlandırmışdılar. Bu şairlər poeziyaya "məniyi-biganə" adlandırdıqları qeyri-adi motivlər, obrazlar gətirdilər. XVIII əsrin ortalarından farsdilli poeziyada "bazgəst" ("qayıtma"), yəni əvvəlki üsluba qayıdış hərəkəti meydana çıxdı, "hind üslubu" İranda dəbdən düşməyə başladı. Nəş'ə İranda farsdilli poeziyada həmin üslubun son nümayəndələrindən olmuşdur.

Lütfəli bəy Azər, Məhəmməd Kazım Mərvi, Məhəmmədəli Həzin, Səlim Behupali, Mirzə Mahmud Qacar, Şəmsəddin Sami, Dehxuda, Ağa Bozorg Tehrani, Gülçinə-Məni, Salman Mümtaz kimi müəlliflər Nəş'ənin həyat və yaradıcılığı barədə fikir söyləmişlər. Mirzə Mahmud Qacar "Səfinətül-Mahmud" adlı təzkirəsində onun haqqında belə bir məlumat verir: "Boya-baş çatdıqdan sonra Təbriz darüssəltənəsindən İsfahana köçmüş və təhsilini orada təkmilləşdirmişdir. Bütün elmlərə sahib idi, xüsusilə də riyaziyyat elmində mükəmməl idi. Hicri 1125-ci ildə (1713) ömrünün ulduzu endi və həyatının şərəbi əcəl tiryəki ilə nəşəsiz oldu. Mirzə Saib Təbrizi üslubuna bələd idi" [1, s.681].

Salman Mümtaz ilk dəfə "Füqərə füyuzatı" jurnalının 1920-ci ilin birinci nömrəsində nəşr edilmiş "Nəş'ə" adlı məqaləsində şairin Azərbaycanın ən görkəmli sənətkar-

larından biri olduğunu, İranın, Hindistanın ədibləri tərəfindən yüksək dəyərləndirildiyini göstərmişdir. Tədqiqatçı şairin adının Zeynəlabdin, künyəsinin Əbdürrəzzaq olduğunu işlətdiyi təxəllüsünün isə Nəş'ə olduğunu bildirir [2, s.272]. Qeyd edək ki, şairin müasirləri Lütfəli bəy Azər "Atəşkədə" [3, s.543], Məhəmməd Kazım Mərvi "Aləmarayi-Nadiri" [4, s. 926], Məhəmmədəli Həzin "Təzkireyi-Həzin" əsərlərində [5, s.124] ancaq onun adının Əbdürrəzzaq olduğunu göstərmişlər. Səlim Behupalinin "sübhü-gülşən", Lütfəli bəy Azərin "Atəşkədə", Şəmsəddin Saminin "Qamus-elam" əsərlərinə istinad edən S.Mümtazın şair barədə bildirdiklərini qısa şəkildə belə çatdırmaq olar: Nəş'ənin iki min beytdən ibarət gözəl nəstəliq xətti ilə köçürülmüş avtoqraf nüsxəsini tədqiqatçı İran tarixçisi Seyid Əli xanın kitabxanasında görmüşdür. Salman Mümtazın kitabxanasında saxlanan Nəş'ə divanında şairin Azərbaycan türkcəsində də şeirləri olmuşdur.

Bu şeirlərdən biri, "Deyil qəm, gər tənəzzül etmişəm zahirdə rif'ətdən" misrasıyla başlanan 6 beytlik qəzəl məqalədə təqdim olunur. N.Təbrizinin tərcümeyi-halında belə bir məqam vardır ki, o, İranın bir çox yerlərini gəzdikdən sonra Azərbaycana qayıtmış, Təbrizdə yaşamış və burada vəfat etmişdir. Tədqiqatçı həm də onu bildirir ki, şairin yaxın dostu olmuş Lütfəli bəy Azər nədənsə təzkirəsində Saib Təbrizi kimi Nəş'ə barədə də cəmi 3-4 sətir yazmaqla kifayətlənmişdir" [2, s.273-274]. L.Azərin təzkirəsində Saib və Nəş'ə barədə cəmi bir neçə sətir yazdığını, fikrimizcə, izah etmək çətin deyil. Məsələ orasıdır ki, Lütfəli bəy "Atəşkədə" təzkirəsini yazdığı zaman bu iki sənətkarın nümayəndəsi olduğu "hind üslubu" artıq İranda dəbdən düşməyə başlamışdı L.Azər bu üsluba tənqid, əvvəlki üsluba qayıtmağı təbliğ edən ədəbiyyatşünaslardan idi.

Qulam Məmmədli təzkirəsində Nəş'ənin əvvəl Mazandaranda vergi məmuru vəzifəsində işlədiyini, sonra isə Nadir şahın sarayına dəvət edildiyini, Şəmsəddin Saminin "Qamus-elam" əsərinə istinadən hicri 1180-ci ildə (m.1767) vəfat etdiyini bildirir. Q.Məmmədli yazır: "Nəş'ə riyaziyyat elmində məlumatlı, eyni zamanda, mahir xəttat imiş. İki min beytdən ibarət Azərbaycan və fars dillərində şeirlərinin əlyazması Təbrizdə Hacı Məhəmməd Naxçıvaninin şəxsi kitabxanasında saxlanılır. Nadir şahın göstərişi ilə Azərbaycan dilində qəsidəsi Nəcəf şəhərində Həzrət Əlinin məzarının baş qapısında həkk edilmişdir. Hal-hazırda da həmin qəsidə oradadır" [6, s.434]. Tədqiqatçı Məhəmmədəli Hüseyni 2002-ci ildə çap etdirdiyi "Nəş'ə Təbrizi" adlı məqaləsində müxtəlif müəlliflərin Nəş'ənin ölüm tarixi barədə yazdıqlarını müqayisə edir və düzgün nəticəyə gəlir: Mahmud Mirzə Qacarın göstərdiyi ölüm tarixi ilə razılaşmayan tədqiqatçı yazır: "Lakin "Riyazül-cənnə" əsərinin müəllifi Məhəmməd Əmin Riyahi Nəş'ənin h.1128-ci ildə (m.1774/75) vəfat etdiyini göstərir.

Bu tarix Məhəmməd Həzin, Mirzə Mahmud Qacar kimi təzkirəçilərin yazdıqlarına rəğmən həqiqətə daha uyğundur. Qeyd etmək lazımdır ki, görkəmli alimlərdən Şəmsəddin Sami, Salman Mümtaz və Dehxuda Nəş'ə haqqında yazdıqları zaman Səlim Behupalinin "Sübhü-gülşən" təzkirəsinə əsaslandıqlarından orada gedən səhvləri təkrar etmişlər. Ağa Bozorg Tehrani "Əz-Zəriə ilə təsanifiş-şie əsərində yazır: "Sübhü-gülşən" müəllifi Behupali Mirzə Zəlnəlabdin Nişat Məshədi ilə Mirzə Əbdürrəzzaq Nəş'ə Təbrizinin tərcümeyi-hallarını qarışdırmış və ikisinə bir tərcümeyi-hal yazmışdır" [7, s.191-192]. M.Hüseyni məqaləsində Nəş'ənin "Şəhi-Cəm həşməti-Dara dirayət Nadiri-dövrən" misrasıyla başlanan Azərbaycan türkcəsində qəsidəsindən kiçik bir parça, həmin şeir haqqında məlumat vermiş, bundan başqa, iki anadilli qəzəlini də təqdim etmişdir.

Tədqiqatçı bir sıra mənbələrin verdiyi məlumata əsasən yazır: "Nadir Nəcəf şəhərində Həzrət Əlinin məzar qübbəsini qızıla tutduğu zaman Nəş'ədən türkcə bir maddeyi-tarix yazmasını tələb etmişdi. Qəsidənin sərlövhəsindən Nadir şah tərəfindən verilmiş sifarişin məqsədi aydın olur" [7, s. 192]. Sərlövhənin dilimizə tərcüməsi belədir: "Cənabi-Əlinin mütəbərrik (müqəddəs) rövzəsinin qızıla tutulması münasibəti ilə tarixdir ki, türkcə yazılması əmr

edilmişdir". Həmin yazı qızıl suyu və zəncərf (civə və kükürd qarışığından hazırlanan, rəssamların istifadə etdiyi boya tozu, qırmızı və ya qəhvəyi rəngdə olur. Rəssamlar və katiblər əlyazma kitablarında başlıqların yazılmasında, cədvəllərin çəkilməsində işlədirlər). Nəş'inin həmin qəsidəsini və anadilli bütün digər şeirlərini müasir əlifbaya transliterasiya etdikdən sonra bu əsərlər barədə bəzi qənaətlərimizi çatdırmaq istədik.

İlk öncə XVIII əsrdə, İranda Azərbaycan şairlərinin əsərlərini daha çox fars dilində yazdıqları bir zamanda Əfşar dövləti hökmdarının şairdən Həzrət Əli məqbərəsində həkk ediləcək şeiri türkcə yazmasını tələb etməsi (və şairin əsərinin başlığında bunu xüsusi olaraq vurğulaması) böyük maraq doğurur. Sənədlər göstərir ki, Avropa tarixçilərinin "Şərqi Napoleonu" adlandırdıqları Nadir şah türklüyünü dərk edən, müxtəlif türk dövlətləri (əsasən Osmanlı, Hindistanda türklərin yaratdığı Böyük Moğol imperatorluğu və özbək xanlıqları) ilə dostluq, qardaşlıq münasibətlərini yaratmağa çalışan bir dövlət xadimi olmuşdur. O, Osmanlı hökmdarı I Sultan Mahmud (1730-1754) məktublarından birində əvvəllər yol verilmiş səhvləri unudub iki qardaş türk dövləti arasında sülh və dostluğun bərqərar edilməsini istədiyini bildirir, müharibə nəticəsində Osmanlı dövləti ərzisinə qatılmış Azərbaycan torpaqlarının qaytarılmasını xahiş edir.

Nadir şah Osmanlı dövləti ilə Səfəvilər dövləti arasında baş vermiş müharibələrə ibrət gözü ilə baxıb iki qardaş ölkə arasında yalnız mehriban dostluq və qonşuluq əlaqələrinin yaranmasına çalışmaq lazım gəldiyindən danışır: "Şərt odur ki, bundan sonra fitnə yatmış və xəncər yuxulu olsun, iki tərəfin şərinə layiq və iki dövlətin mənafeyinə müvafiq işlər həyata keçirilib, küdurətdən bəhrələnən və sülh ilə xoş münasibətlərə zidd olan əməllərdən imtina edilsin. İnşallah-təala bu iki əzəmətli dövlət və bu iki böyük ailənin övladları arasında dostluq və məhəbbət qiyamət gününə qədər davam edəcək" [8, s.54].

Tarixdən məlumdur ki, Nadir şah Əfşar 1738-ci ildə Hindistan türklərinin dövləti-Böyük Moğollar impera-torluğu hücum edir, Şahcahanabada-Dehliyə daxil olur. 1739-cu ildə Karmalda Məhəmməd şah Əbülüzəffər Nəsrəddin Gurganinin (1719-1748) başçılıq etdiyi Moğol ordusuna tam qələbə çalır. Lakin dövlətin türk dövləti, Məhəmməd şahın isə türk olduğuna görə ona qarşı hörmətlə davranır və taxt-tacını əlində saxlayır. Əfşar dövlətinin qalib hökmdarı bu əhvalatı başqa bir türk dövləti-Osmanlı imperatorluğunun hökmdarı I Sultan Mahmud yazdığı məktubda belə təsvir edir: "İlahi dərgahına möhtac olanın türkman və adı çəkilən padşahın da Türkmaniyyə ümmətinin və cəlalətli Gurganiyyə (Teymur-P.K.) sülaləsinin nümayəndəsi olduqlarını nəzərə alaraq, bundan əvvəl olduğu kimi, el və birlik qaydası ilə Hindistan padşahlığını adı zikr olunmuş o ali məqama həvalə etdik və xütbə ilə sikkəni onun adına düzəldtik" [8, s. 33].

Nadir şah Osmanlı imperatoruna və bu dövlətin yüksək vəzifəli şəxslərinə məktublarında aydın şəkildə bildirir ki, Səfəvilər dövründə məzhəb ayrılığına, sünni-şiə məsələsinə görə türk məmləkətləri arasında baş verən ixtilaflara bundan sonra yol vermək olmaz. O, I Sultan Mahmud yazdığı məktublarından birində türk dövlətləri arasında ixtilaflara son qoyulması məqsədi ilə məzhəblər arasındakı fərqlərin aradan götürülməsi zərurətini xüsusi olaraq qeyd etmişdir [8, s. 70]. Nəş'inin haqqında danışdığımız, Nadir şahın əmri ilə qələmə aldığı qəsidəsi təntənəli bir dillə yazılmışdır, burada ərəb-fars söz və ifadələri kifayət qədərdir. Şeirdə müəllif Həzrət Əli məqbərəsinin qübbəsini qızıla tutmağı, üzərində türkcə maddeyi-tarix qəsidəsi yazmağı əmr etmiş hökmdarın mədhinə xüsusi yer verilmişdir.

Qəsidədə şair həmin vaxt baş vermiş başqa bir tarixi hadisəyə də işarə etmişdir. Məsələ orasındadır ki, həmin dövrdə Nəcəf şəhəri Osmanlı dövlətinin ərazisinə daxil idi. Əfşarlar dövlətinin hökmdarı oraya yalnız Həzrət Əlinin məqbərəsini abadlaşdırmağa gəlməmişdi. 1743-cü ildə Nadir şahın təşəbbüsü ilə Nəcəfdə İran, Osmanlı dövləti, Orta Asiya və Əfqanıstandan gəlmiş sünni və şiə din xadimlərinin toplantısı keçirildi. Tədbirdə İran tərəfdən 70 nəfər, Osmanlı

tərəfdən Bağdad valisi Əhməd Paşa, Bağdad müftisi və başqaları iştirak edirdi. Burada Nadir şahın istədiyi məsələ-sünni məzhəbləri ilə bərabər şiə-cəfəri məzhəbinin qanuniliyi bütün din xadimləri tərəfindən qəbul edilməsinə də sünni və şiə dindarlarının imzaladığı vəsiqənamə adlı xoş məram sənədi yaxınlaşmağa meylin artdığından xəbər verirdi. İran tərəfinin din xadimləri Həzrət Əlidən başqa üç rəşidi xəlifə-Əbu Bəkr, Ömər, Osman barədə yalnız hörmətlə danışacaqlarına söz verirdilər. Osmanlı imperatoru qonşu dövlətin başçısının öz ərazisində Həzrət Əli məqbərəsini abadlaşdırmasını razılıqla qarşılayırdı. İki dövlətin yaxınlaşmasında və tədbirlərdə Nadir şahla dostluq münasibətləri olan Bağdad valisi Əhməd Paşa fəal iştirak etmişdi. Nəş'inin qəsidəsində Nadir şahın təşəbbüsünə I Sultan Mahmudun müsbət münasibəti, hadisələrdə Əhməd Paşanın iştirakı da qeyd edilmişdir:

Riza verdi ona sultani-Rum, İskəndəri-sani

Ki, vacibdir duayi-dövləti islamiyan üzrə...

Səlahi-dövlətini istəyən Bağdad valisi

Çalub itmam üçün səy ilə damanın miyan üzrə

[9, v. 97 b].

Müəllif şeirində Nadir şahın dövlət başçısı və sərkərdə kimi mədhinə xüsusi yer ayırmışdır:

Sən ol kamil bahadırsam, giramisən ki, haqqında

Demiş hər cövhəri bir qiyməti-xalis kəman üzrə.

Şəha, bixtiyaram mədhi-şahənşahi-dövrənə,

Bu yüzdəndir mükərrər eyləmə cari zəban üzrə...

[9, v. 97 a-97 b].

Qəsidənin son beyti belədir:

Cəvabım, Nəş'ə, oldu misreyi-tarixi-itmamə,

"Ədəb-bil, mehr sakindir mütəfi insü can üzrə"

[9, v. 97 b].

Beytin ikinci misrası maddeyi-tarixdir. Əbcəd hesabı ilə oxunduqda günbəzin qızıla tutulması tarixinin h.1156-cı il (m.1743) olduğunu görürük.

Nəş'inin divanına daxil edilmiş digər anadilli qəsidəsi belə bir sərlövhə altında verilmişdir: "Dəgər tarix be cəhəte-məzərgahe-Nadiri həsbül-əmr qofte şod" ("Nadirin məqbərəsi üçün yazılması əmr edilmiş digər tarix"). Adından göründüyü kimi, bu şeir Əfşarlar dövləti hökmdarının məqbərəsində həkk olunmuş maddeyi-tarix qəsidəsidir. Məlum olduğu kimi, 1747-ci ildə düşərgəsində olduğu zaman Nadir şah saray ayanlarının sui-qəsdinə nəticəsində qətlə yetirilmişdi. Nəş'ə bu şeirində yalnız hökmdarın ölümü münasibəti ilə kədərini ifadə etməklə kifayətlənməmişdir.

Şəhi-şahani-fələk rütbeyi-Nadiri-dövrən

Ki, oldu əmrinə tabe cahanda hər nə ki, var

[9, v. 97 b].

-beyti ilə başlanan qəsidədə müəllif Nadir şahın İran tarixində, bütün Yaxın və Orta Şərq xalqları tarixində oynadığı rolu, hökmdar kimi qüdrətini xüsusi olaraq diqqətə çatdırmışdır. Şair göstərir ki, ölkənin çətin vaxtlarında, İraq (İran mənasında işlədilmişdir-P.K.) əfqan tayfalarının əlinə keçdiyi, Xorasanın itirildiyi, Təbriz osmanlılar tərəfindən işğal edildiyi zamanda Nadir şah qaranlığı-düşmənləri yaran Günəş kimi meydana çıxdı və ölkəni xilas etdi. Burada Nadir şahı Günəşə, düşmənləri qaranlığa bənzədən şair təzad poetik fiqurundan məharətlə istifadə etmişdir:

O gün ki, məmləkəti-binəziri-İrandan

İraq zümreyi-əfqan əlində idi düşar.

Müsəllət mülki-məmləkət Xorasanda,

Əsiri Rum idi Təbrizü şah əmsar.

Günəş tək etdi vücudi zühur məşriqdən,

Siyah şam tək ədə fərarə verdi qərar.

Fərar etməsəydilər əsakiri-zülmət,

Siyah əncüm ola, aftab ola salar

[9, v. 98 a].

Bundan sonra müəllif Nadir şahın xarici ölkələrə yürüşlərindən bəhs edir. 1739-cu ildə Nadir şahın Böyük Moğol imperatorluğu qoşunlarına qələbə çalaraq Hindistanı fəth etməsi barədə danışan şair Əfşarlar dövlətinin hökmdarının Moğol hakimi Məhəmməd şahı azad etməsini xüsusi olaraq nəzərə çatdırır:

Mürüvvətindən onun rayi hindray oldu,

Himayəti əlinə verdi xəmə-zinhar.

Cahanda olmaz idi şahı-Hind azadə,
Gər etməsəydi bu dərgahə bəndəlik izhar

[9, v. 98 a].

Hindistanı fəth edən Nadir şahın 1740-cı ildə Mavənnəhr və Xarəzmə yürüş etməsi Mərkəzi Asiya'nın yeni tarixində mühüm hadisələrdən hesab olunur. Əfşar qoşunları Xivə və Xarəzmi, Bəlx, Buxaranı və digər yerləri tuturlar. Bir sıra yerli hakimlər Nadir şahın yazılı müraciətinə cavab olaraq onu qarşıladılar. Bəlx hakimi Niyaz Məhəmməd Quşbəyi, Turan hakimi Rəhim xan Nadiri hökmdar kimi qəbul etdilər. Yerli hakimlərdən Əbülfeyz xan əvvəlcə tabe olmayıb müqvimət göstərsə də sonra təslim oldu, barışıq əlaməti olaraq Teymurun qılınc və dəbilqəsini, Çingiz xanın dəbilqə və baş örtüyünü ona bağışladı. Buxaradan Səmərqəndə qədər Əfşar qoşununa qarşı çıxan tayfalar yatırıldı. Nadir şah elçilərini öldürüb ona hərbi müqavimət göstərən Xivə xanı İlbarsı qətlə yetirdi. Digər yerli xanlarla razılıq əldə edildi [10, s.78]. Bu hadisələrdən bəziləri qəsidədə əksini tapmışdır:

Məzaqi-Bəlx olub təlx zəhri-tigindən,
Tutuşdu mülki-Buxara, yer üzrə oldu buxar.
Olub nəhibdən Ürgənc gənci viranə,
Təmam ləşkəri-Xarəzm rəzmi eylədi xar.
Qəza əlində səlatini-türki qıldı əsir,
Qədər həmə eylədi əfnalərində çox israr.
Vəli bu dövlətə dəstədur ki, əfvə qərin,
Olub günahına hər kim ki, eyləsün iqrar,
Tərəhhüm eylədi Bülfeyz xanə feyzərəsa.
Kim öz yerində buldu feyz istiqrar.
Həzər şükr ki, var şahbazi-dövlətin,
Əsiri pəncəsi əfganü özləkü tatar

[9, v. 98a].

Nəş'ə Nadir hakimiyyətə gəldikdən sonra rusların I Pyotr vaxtında tutduqları Xəzəryanı torpaqlardan, Dağıstandan çəkilməsini xatırladır. Şeirir sonunda müəllif Nadir şahın məqbərəsinin möhtəşəmliyini vəsf edir, hökmdara müraciətən deyir ki, sənin bu dünyadakı əməllərin o dünyada cənnətə düşəcəyinə səbəb olmuşdur. Burada şair maraqlı bir aforizm işlədir: bahar yaxşı olarsa, o ilin sonrası da yaxşı olur. Eləcə də insan ömrü ləyaqətli olarsa, həmin adam o biri dünyada ilahi mərhəmətə layiq olar:

Edər zühur bu dünyadə rifa'əti üqba,
Təmam sal olur yaxşı, yaxşı olsa bahar.
Həmişə aqibəti-kar xeyr olur bişək,
O müşkil işdə ki, düşsün kərim ilə sərikar

[9, 98b].

Qəsidənin sonunda müəllif bu əsərini qeybdən gələn bir ilhamın köməyi ilə yazdığını, Nadirin cənnətə düşdüyünü göstərir:

Bu büqə surəti-itmanə cün qərin oldu,
Nidayi-hatifi-qeyb eylədi bana əş'ar.
Behiştədən bir əsərdür bu, Nəş'ə, dünyadə,
Gərək ki, yazıla tarixi: "Cənnətasar".

"Cənnətasar" sözləri əbcəd hesabı ilə Nadir şahın ölüm tarixini bildirir.

Nəş'ə Təbrizin divanına daxil edilmiş türkcə altı qəzəl ümumi bir "Qəzəliyyat dər zəbane-türki" ("Türk dilində qəzəliyyat") başlığı altında verilmişdir. Bu qəzəllərdən dördü yeddi, ikisi altı beytdən ibarətdir. Həmin şeirlərdə Nəş'ənin təmsilçisi olduğu "hind üslubu"nun bir sıra səciyyəvi xüsusiyyətləri əksini tapmışdır. Son dövrlərə qədər belə hesab edilirdi ki, adı çəkilən üslub özünü yalnız farsdilli poeziyada göstərmişdir. Lakin apardığımız araşdırmalar nəticəsində məlum oldu ki, XVII əsr Azərbaycan şairlərindən Saib Təbrizi, Vaiz Qəzvin, Mürtezəqulu Sultan Şamlı və Vəhid Qəzvininin anadilli əsərlərində bu üslub özünü göstərmişdir. Şeirdə xəyalə güc verilməsi, oxucunun alımadığı, ona qəribə gələ bilən obrazlar yaradılması, poetik fiqurlardan, xüsusilə də təmsil bədii ifadə vasitəsindən geniş istifadə edilməsi "hind üslubu" şairlərinin əsərləri üçün səciyyəvi idi. Nəş'ənin əlimizdə olan türkdilli şeirlərində bu xüsusiyyətləri görə bilirik. Nadir şahı vəsf edərkən şair deyir: "Binayi-dövləti sabit, ədaləti səyyar" [9, 97 b].

Yəni, hökmdarın qurduğu dövlətdə sabitlik var, onun

ədaləti isə səyyardır, ölkənin hər bir yerinə aiddir. Müəllifin "sabit" və "səyyar" sözlərinin köməyi ilə yaratdığı təzad ölkədə sabitlik və ədalətin hökm sürdüyü poetik bir şəkildə əks etdirir. Məlum olduğu kimi, Nadir şahın hakimiyyətə gəlməsi İranda qarışıqlığın, qeyri-sabitliyin qarşısını aldı və onun 1747-ci ildə qətlindən sonra ölkədə yenidən qarışıqlıq baş alıb getməyə başladı.

Nəş'ənin qəzəllərindən biri "hind üslubu" şairlərinin xüsusi fikir verdikləri təmsil poetik fiqurundan (beytin bir misrasında söylənən fikir digər misrada həyatdan bir nümunə ilə təsdiq edilir) istifadənin çoxluğu ilə diqqəti cəlb edir. Birinci mətə beytində deyir ki, əgər insan, sənətkar daxilindən, mənəvi dünyasından təsirlənməyə onun çəkdiyi nalənin, ifadə etdiyi iztirabların heç bir əhəmiyyəti olmaz. Necə ki, iksirdən istifadə edilməyə mis qızıla çevrilməz (orta əsr əlkimyacıları belə hesab edirdilər ki, iksirin köməyi ilə misi qızıla çevirmək mümkündür P.K.).

Nalə bicadur, gər əhsan görməsə təsirdən,
Mis tələ olmaz gər imdad olmasa iksirdən

[9, s.99b].

İkinci beytdə müəllif onun sənətini, istedadını qəbul etməyənlərə cavab verir, bu bəyənməzliyi korun dünyanı işıqlara qərq edən Günəşi görməməsinə bənzədir:

Baisi-hirmanümüz nöqsani-istedadur,
Dideyi-əmə nə görsün mehri-ələmgirdən

[9, v. 99b].

Üçüncü beytdə "hind üslubu" şairləri üçün səciyyəvi bir cəhət diqqəti cəlb edir. Adətən klassik şeirdə aşiqin könlünün məşuqənin zülfünü xatırlamasından söhbət gedir. Burada isə, gözəlin zülfünə bənzəyən zəncir aşiqin könlünü yad edir. Gözəlin zülfü zəncirə bənzədilir. Şairin bədii məntiqinə görə eşqindən doli olub zəncirlənən aşiqi məhz zülfə bənzəyən zəncir yad edə bilər:

Könlümü zəncirdən ayrı hiç kimsə etməz xəyal,
Yad edən əhli-cünuni yad edər zəncirdən

[9, v. 99 b].

Sonuncu beytdə müəllif eşqində özünü pərvanə ilə müqayisə edir. Şam pərvanəyə aşiq olduğundan onun ətrafında fırlanır, onun oduna yanır, bununla da eşqini ifadə edir. Nəş'ə isə əsl aşiqdir, o eşqində pərvanə tək yansa da dərini heç kimə deməməlidir:

Şamtək yan, Nəş'ə əmma sözün izhar eyləmə,
Haləti-pərvanə müstəğni olur təqirirdən

[9, v. 99b].

Şairin "Olmaz" rədifli qəzəlində də təmsil poetik fiqurundan uğurlu istifadənin nümunələrinə rast gəlmək olar. Əgər Günəş zəvala uğramasa, günorta vaxtı zenit nöqtəsindən quruba doğru getməsə, dünyada kölgə meydana çıxa bilməz. Eləcə də ürəyi mehr, məhəbbət tərk etməyincə, orada kin-küdrət özünə yer tuta bilməz:

Zəvali-mehrdəndir sayə ələmgir olur, ey məh,
Könüldən mehr zail olmayınca rəngi-kin olmaz

[9, v.101a].

Qəzəlin sonuncu beytində "hind üslubu" şairlərinin şeirə gətirdikləri daha bir cəhətə, duyğu üzvlərinin funksiyalarının qarışdırılmasına (sinesteziya) rast gələ bilirik. Müəllif burada süxəngu (danışan) gözlər obrazını yaratmışdır. Beytin mənası belədir: Şair sevgilisinin danışan, fikrini sözsüz ifadə edən gözləri ilə ünsiyyətdə olmuşdur. O, iddia edir ki, bu cür ünsiyyətin sehrini (təsirini, feyzini) heç cür danışmağın sehri (təsiri, feyzi) ilə müqayisə etmək olmaz:

Süxəngu gözlərindən Nəş'əyə olmuş nəzər guya,
Tilismi-göftgudə böylə bir sehraferin olmaz

[9, v. 101a].

"Hind üslubu" nümayəndəsi kimi Nəş'ə obraz yaratmaq üçün şeirlərində həyatın ən müxtəlif, gözənilməz tərəflərindən, o cümlədən, riyazi anlayışlardan da məharətlə istifadə etmişdir. Həm də riyaziyyatçı olan şair "Gərək" rədifli qəzəlində "ceyb" ("sinus") terminini mənalandırmışdır. Məlum olduğu kimi, sinus anlayışı tarixən triqonometriyada düzbucaqlı üçbucağı nəzərdən keçirərkən meydana çıxmışdır və üçbucağın tərəflərinin uzunluğunun onun iti bucaqlarından asılı olduğunu ifadə edən elementar funksiyadır. Düzbucaqlı üçbucağın iti bucaqlarının sinus

onun qarşısında duran tərəfin-katedin düz bucaq qarşısında duran tərəfə-hipotenuza nisbətində bərabərdir. Göründüyü kimi, burada üçbucağın bucaqlarının onların qarşısında duran tərəflə qarşılıqlı asılılığı vardır. Nəş'ə

Ceybində sübh mehri demişdir sana qərin,
Sadiq isə, müarizəsi rubəru görək

[9, v. 101b].

-beytində sevgilisinə üz tutaraq deyir ki, sübh Günəş ceybində (sinusunda) sənə yaxın olduğundan danışır. Əgər eşqində sadqıdirsə, sənə ilə müarizədə, üzbəüz olmalıdır. Burada Günəş üçbucaqlının bucağına, məşuqə isə birbaşa onun qarşısında duran, “üz tutduğu” tərəfə bənzədilir. Beləliklə, Günəşin işi ancaq gözələ baxmaqdan ibarət olmalıdır ki, bu da onun sədaqətini göstərir. Qeyd edək ki, ədəbiyyatımızda poetik obrazların yaradılmasında elmi terminlərin işlədilməsinə rast gəlmək mümkündür. Klassik poeziyamızda riyazi terminlərdən nadir hallarda istifadə edilmişdir. Bir sıra digər “hind üslubu” təmsilçiləri kimi Nəş'ənin özünəməxsus, orijinal deyim tərzində vardır. Dildə “dünyadan əl götürmək” ifadəsi olduğu halda o, türki-dünyalıqı tərki etməmək tələbi ilə çıxış edir, “əl götürmə tərki-dünyadən” (9, v. 99b) deyir. Başqa şairlər məşuqəsindən qarşılıq umduğu halda, eşqi yolunda hər cəfaya hazır olan, əslində eşqin mənasını bu cəfada gören Nəş'ə möhnətdən, əzabdan məhəbbət gözlədiyini bildirir:

Əgər ülfət görə səyyaddən, seyd eyləməz vəhşət,
Könül etməz cüdalıq gər məhəbbət görsə möhnətdən

[9, v. 99b].

Odu su ilə söndürürlər. Nəş'ənin lirik qəhrəmanının gözlərindən axan yaşlar isə onun evini yandırır kül edir. Çünki bu göz yaşları aşiqin odlu-alovlu qəlbinin dərinliklərindən axıb gəlir:

Yaxdıvı yıxdı könlümüzü aşkı-atəşin,
Bərq oldu seyli-xarü xəsi-aşıyanəmiz

[9, 101b].

Nəş'ə Təbrizi şeirlərində həqiqi (ilahi) eşqlə məcazi (dünyəvi) eşq arasında fərq görmədiyini bildirir, onların yalnız adında fərq olduğunu deyir, bununla da bir daha vəhdəti-vücut nəzəriyyəsini təsdiqləmiş olur. Tanrı hər bir şeydə, təbiətdə təcəlli edir, məcazi eşq əslində həqiqi eşqin birinci mərhələsidir:

Həqiqətlən məcazin fərq edən məninə nə anlar
Ki, yox mənidə fərq kamili ismin müsəmmadən

[9, v.99b].

Şairin yalnız məcazi, dünyəvi-eşqi tərənnüm etdiyi şeirləri də vardır:

Bənəmlə vədeyi-vəsl eyləmə, etsən vəfa eylə,
Nə hacət laləgun olsun yüzün daği-xəcalətdən

[9, v.100 b].

Şair sevgilisinə deyir ki, mənə vüsal vəd etmə, əgər əhdinə vəfasız çıxarsansa, üzün lalə kimi qırmızı rəngə boyanacaqdır. Göründüyü kimi, burada söhbət dünyəvi eşqdən gedir.

Nəş'ə barədə dediklərimizə onu da əlavə etmək istərdik ki, professor Cəfər Xəndan 1945-ci ildə Təbrizdə çıxan “Azərbaycan” qəzetində çap etdiyi “XVII-XVIII əsrlərdə Təbrizdə ədəbiyyat” adlı məqaləsində şairi Nadir şahın yaratdığı şəraitdən istifadə edərək ana dilinin inkişafı uğrunda çalışan sənətkar kimi səciyyələndirmişdir: “Dil və üslubca Nəş'ə öz müasirləri olan Vəqif və Vədadi kimi şairlərə nisbətən olduqca qəliz yazmışdır. Fəqət Nadir şahın sarayında onun Azərbaycan dilində qəsidələr yazması tarixi əhəmiyyətə malikdir. Bu hadisə bir tərəfdən şairin öz ana dilinə olan hörmətini göstərsə, digər tərəfdən də Nadir şahın Azərbaycan dilinin inkişafına çalışmasını və yol verməsini isbat edir” [11]. Alim məqaləsində Nəş'ənin iki qəsidəsindən qısa sitatlar gətirmişdir.

Nəticə

Lirik şeirlər toplusu-divanı əlimizdə olmadığından son vaxtlara qədər XVIII əsr Azərbaycan şairi Nəş'ə Təbrizinin ədəbi irsi barədə ətraflı fikir söyləmək imkanımız yox idi. Şairin İstanbulun Topqapı Sarayı Muzeyindən surətini əldə etdiyimiz divanında onun farsca şeirləri ilə bərabər köçürülmüş Azərbaycan türkcəsindəki şeirləri-üç

qəsidə və altı qəzəli həmin dövrdə Cənubi Azərbaycanda anadilli poeziyamızın inkişafı barədə təəvvürlərimizi genişləndirməyə imkan verir. Türklüyünü dərk edən, digər türk ölkələrinin hökmdarlarına qardaşlıq məktubları göndərən Nadir şahın saray şairi Nəş'ənin ana dilində yazdığı üç qəsidəsində onun şəxsən şahidi olduğu bir sıra tarixi hadisələr əksini tapmışdır. Şairin anadilli qəzəllərində böyük Azərbaycan şairi Saib Təbrizinin ən qüdrətli nümayəndəsi olduğu “hind üslubu”nun güclü təsiri özünü göstərməkdədir. Məlum olur ki, əsərlərinin çoxunu fars dilində yazmış sənətkarın ana dilində dərin mənalı, yüksək poetik xüsusiyyətləri ilə seçilən şeirləri vardır. Ədəbi irsini diqqətlə nəzərdən keçirdikdən sonra şairi XVIII əsrdə Saib Təbrizi ədəbi məktəbinin ən görkəmli azərbaycanlı nümayəndəsi adlandırma bilirik. Nəş'ə Təbrizinin həyat və yaradıcılığını, ədəbi irsini ətraflı nəzərdən keçirərək onun XVIII yüzillik Azərbaycan ədəbiyyatındakı mövqeyini daha dəqiq müəyyənləşdirməyə ehtiyac vardır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Qacar Mahmud Mirzə. *Səfinətül-Mahmud/Təshih və təhşiyə: dr.Əbdürrəsul Xəyyampur. Cild II. Təbriz: Müəssisə-tarix və fərhəng, 1346.*
2. Mümtaz Salman. *Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları. Bakı: “Avrasiya Press”, 2006.*
3. Azər Lütfuli Bəydulli. *Atəşkədə (Təlif: 1174-1193). Kəlküttə: 1249.*
4. Mərvə Məhəmməd Kazım. *Aləmarayi-Nadiri. Təshih və həvəşi: Məhəmməd Əmin Riyahi. Cild III. Üçüncü çap, H.11369.*
5. Həzrin Məhəmmədəli. *Təzkirəyi-Həzrin. İsfahan, h.1334.*
6. Rəhimova Aybəniz. *Qulam Məmmədli təzkirəsi. Bakı: “Elm və təhsil”, 2012.*
7. Hüseyni Məhəmmədəli. *Nəş'ə Təbrizi/ Orta əsr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyəti tarixi problemləri. VIII Respublika-elmi-nəzəri konfransının materialları. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu (Bakı, 28 dekabr, 2001-ci il). Bakı: “Nurlan”, 2002.*
8. Astrabadi Mirzə Mehdi xan. *İnşa.Bakı: “Elm və təhsil”, 2016.*
9. Nəş'ə Təbrizi. *Divan (Əlyazma). İstanbulun Topqapı Sarayı Muzeyi Kitabxanası. Şifr: H.977.*
10. Мамедова Рена. *Персоязычные источники о походе Надир шаха Афшара в Мавераннахр и Хорезм / Uzbekistan Respublikası. Fanlar Akademiyası, Taşkent, №4, 2011, s.74-82.*
11. Xəndan Cəfər. *XVII-XVIII əsrlərdə Təbrizdə ədəbiyyat «Azərbaycan qəzeti», Təbriz, №168, 2 fərvədin, 1325, şənbə.*

*The article was received by the editors 23.09.2020
The article was accepted for publication 27.11.2020*